

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Лабораторія філологічних досліджень
Шуменський університет «Спископ косянтин преславський» (Болгарія)
Вища лінгвістична школа (м. Ченстохова, Польща)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Мелітополь
2018

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф. (Україна); Білоусенко П. І.*, *д-р філол. наук, проф. (Україна); Коноваленко Т. В.*, *канд. пед. наук, доц. (Україна); Митяй З. О.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Хомчак О. Г.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Іванова Тотка Стоянова* *д-р філософії, проф. (Болгарія); Матеуш Донсаль*, *д-р філософії, проф., (Польща); Сімашко Т. В.*, *д-р філол. наук, проф. (Росія); Бахар Гюнеш*, *д-р філол. наук, проф. (Туреччина); Айдарбекова А. С.*, *канд. філол. наук, доц. (Казахстан)*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Вип. 8. – 157 с.

ISBN 978-617-7055-81-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VII Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2018 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2018

В уявленні українців **степ** асоціюється зі свободою. Символіка цього значення виникла на основі поняття про великі рівнинні простори, де панує воля. На семантику цієї лексеми також накладається й стереотипне сприйняття, пов'язане з історією України. У південних степах панувала воля, ці території тривалий час не підкорялися Росії та Польщі. **Степ** нечасто вживається у сполученні з прикметником дикий. Утворене вільне словосполучення має неідіоматичну семантику і не виступає заміником топонімічної назви Дике Поле.

Тематично обмеженою в поетичних творах Василя Симоненка є й група іменників, з якими сполучається лексема **степ**:

- 1) назви рослин і тварин, притаманних зоні степів (*ковила, полин, жито, кулан, борсук, тур*);
- 2) назви елементів степового ландшафту (*долина, балка, нива, лан, луг, пустеля*);
- 3) назви погодних умов і природних явищ (*вітер, сонце, дощ, злива, сніг*);
- 4) власні географічні назви (*Вкраїна, Україна, Дніпро, Славута*);
- 5) просторові назви (*обрій, далечінь, небокрай, простір, безмежність*);
- 6) іменники, що містять емоційне забарвлення і відображають враження від степу (*привілля, дух, воля, доля, молитва, краса, смуток, печаль, чужина, життя*).

Периферійну зону лексеми **степ** формують наявність доріг, шляхів і стежок, ходіння степом, зв'язок з воєнними діями, які ширше представлені у семантичній структурі лексеми поле. Тут ідеться про спільні елементи. У структурі обох лексем наявні спільні елементи. Низька частотність уживання лексеми **степ** пояснюється більш рідкісним її функціонуванням в мовній картині світу українців. У свідомості нашого народу **степ** сприймається як ділянка землі, що належить рідній країні, і часто використовується як образ України, а самі українці в уявленні інших народів є мешканцями степів.

Отже, концепт земля в українській свідомості представлена однією з ключових лексем **степ**, яка широко використовується у поетичній мовній картині світу Василя Симоненка. Концепт степ має єдине понятійне значення, частіше пов'язується з необробленою вільною великою частиною землі, про що й свідчать символічні образні значення в структурі концепту й особливості функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984.
2. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність : проєкція в сучасне / Н. Корнієнко // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 3-9.
3. Лобур Н. Культ землі в українській мові / Н. Лобур // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 22-23.
4. Нетребчук Л.М. Особливості вираження концепту земля в романі Л.Костенко "Берестечко" / Л.М. Нетребчук // Мова і культура : наук. щорічний журнал. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. Т. IV. Ч. I. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 247-253.
5. Симоненко В. А. Твори : У 2 т. – Т. 1 : Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / В.А. Симоненко / Упоряд. Г.П. Білоус, О.К. Лищенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – 424 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Митяй З. О., Хомчак О. Г.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Сьогодні Україна пов'язане з бурхливим зростанням національної самосвідомості – «складної системи духовного процесу, детермінованого і взаємозумовленого, що постійно змінюється в умовах динамічної реальності» [5, ел. ресурс]. Проблеми культури, духовності, відродження національної самосвідомості є визначальними в житті кожної людини. Актуалізація

національної і релігійної самосвідомості, нові політичні реалії, модернізаційні процеси в суспільстві виступають потужними факторами впливу, в першу чергу, на сучасну молодь.

Питання національної самосвідомості широко висвітлені в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених: В. Андрущенко, Дж. Армстронга, А. Бичко, Ю. Бромлея, Е. Гелнера, І. Кресіної, І. Надольного, О. Потєбні, Л. Кулішенко, П. Ситника та ін. Більшість цих робіт присвячено соціально-філософському аналізу досліджуваного явища, аспекти визначення національної самосвідомості, простежено етапи її історичного розвитку.

Однак, існують невирішені питання становлення й деяких інших чинників національної ідентичності. Мета статті – з'ясувати на підставі проведеного контент-аналізу студентських творчих робіт сутнісні ознаки національної самосвідомості молодого покоління – майбутнього нації.

Компонентами національної ідентичності, як підкреслюють дослідники, є: самоідентифікація (віднесення себе до етнічної групи, національної спільноти), уявлення про свою групу – «образ *«Ми»* і зацікавлення, що пов'язують емоційно забарвлене ставлення до таких образів з поведінкою людей і груп (регулятивний складник ідентичності). До «образу *«МИ»* зараховуємо уявлення про мову, територію проживання, історичне минуле, державність. Весь цей набір присутній на груповому рівні самосвідомості (міфи, легенди, література, твори художньої літератури, виступи лідерів партій тощо). Вивчаючи феномен етнопонаціональної ідентичності, багато науковців як один з основних чинників її становлення виділяють власне мову (В. Васютинський, А. Гвоздева, І. Голубовська, І. Данилюк, Л. Масенко, З. Митяй, Л. Нагорна, Д. Позняк та ін.). Так, З. Митяй стверджує: «Саме в мові акумулюються ключові концепти культури, що транслюються в знаковому втіленні – словах; їхнє вивчення дозволяє виявити особливості світосприйняття народу, окреслити концептуальні й національні мовні картини світу» [6, с. 77].

На сучасному етапі вивчення картини світу в межах когнітивно-дискурсивної парадигми А.Гвоздева вважає перспективним напрям, що досліджує власне картину світу як вихідний глобальний образ світу, покладений в основу світогляду людини [2, с. 21]. І. Голубовська підтримує таку думку і продовжує: «Він акумулює пізнавально-духовну і практичну діяльність різних груп людей і є складною системою образів, що віддзеркалюють дійсність в колективній свідомості, а також в свідомості окремого індивіда» [3, с. 37]. Спільність культурного і природного середовища приводить до утворення загальної для певного етносу картини світу. Картина світу відображає вірування, комплекс концептів, соціальних тверджень і моральних принципів етносу, який є унікальним серед різних соціокультурних груп.

Однією з таких груп є студенти. Як саме студентська молодь співвідносить себе з дійсністю? В квітні 2017 р. серед студентів різних спеціальностей Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького проведено конкурс творів «Штрихи до портрету сучасного українця». У конкурсі взяли участь 106 осіб. Передбачалося, що цей захід дозволить з'ясувати, як сприймаються мовною особистістю процеси категоризації і концептуалізації світу, як вони відбиваються на свідомості окремого індивіда – носія національної мови, представника нового покоління, що зростає в умовах незалежності України, з'ясувати, що думають молоді люди про подальшу долю українського народу. Також метою було виявити особливості національної самоідентифікації молодих українців, відобразити ступінь впливу популярної масової культури на свідомість суспільства. У статті аналізуються отримані результати проведеного дослідження.

Із системою стереотипів пов'язаний такий феномен етнічності, як національний характер – сукупність специфічних психологічних рис, що виявляються в поведінці, мисленні, складі характеру. Різноманітні риси українця, виокремлені в творах шляхом контент-аналізу, складають такі групи (якості розташовані у напрямку зниження їх кількості):

- загальний стиль поведінки: *доброта, простодушність, прямота, позитивність, життєрадісність;*

- ставлення до людей: *чуйність, милосердя, великодушність, увагу до людей, співчуття, взаємодопомога, взаємовиручка, гостинність, безкорисливість, добродушність, душевність, серждечність, почуття ліття;*

- ставлення до себе: *впевненість у своїх силах, гідність, честь, совісність, честюлюбство;*

- якості характеру: *врівноваженість, покірність, витримка, стриманість, сила волі, відвага, сміливість, хоробрість, мужність, байдужість, неробство, терпіння, нерішучість, байдужість, стійкість, м'якотілість, самобичування, марнотратство, невибагливість, добродушність, завзятість, повільність, поблажливість, розв'язність, скупість в грошах, егоїзм, небалість, неухажність, працездатність, стійкість до ударів долі;*

- якості розуму: *освіченість, жага знань, кмітливість, допитливість, креативність, дурість, схильність до філософських міркувань;*

- емоційні якості: *чутливість, мрійливість, почуття гумору, меланхолійність, сентиментальність, романтичність, задума, схильність до ностальгії, депресивність, щирість у дружбі;*

- соціальні характеристики: *патріотизм, толерантність, відданість високим моральним ідеалам, національна гордість, нетерпимість до ворога;*

- інтегральні характеристики: *щирота душі, гуманність, мудрість, віра в сильну особистість, непередбачуваність, духовність, неробство, загадковість душі, свідомість, богобоязливість.*

Підведемо підсумки. Сучасна молодь не схильна до ідеалізації: в портреті українця присутні як позитивні ціннісні якості, так і негативні риси, хоча останні представлені слабше. Відзначається контраст позитивних / негативних якостей українця (напр. *чуйність / байдужість*). Це означає, що в межах однієї лінгвокультурної спільноти співіснують різні, іноді – протилежні за оцінкою стереотипи національної самосвідомості.

На індивідуальному рівні самосвідомості молоді автори творів ідентифікують себе в основному за мовою: українська мова – найбільша цінність українського народу. Один з центрів національної ідентичності в молодому поколінні становить українська культура, наука, освіта. Життєво важливим, що вимагає негайного вирішення, на думку опитуваних, є сфера моральності. Слід зацентувати увагу на ключових словах у творчих роботах студентів: *Дніпро, Києво-Печерська лавра, Україна, сім'я, рідний дім, любов, Батьківщина, людина, земля, віра, український народ, українська пісня* тощо. У творах віддзеркалено повагу до великих українців: *Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького, Лесі Українки, Івана Франка, Григорія Сковороди, Ліни Костенко* та ін. У творчих роботах студентів простежується настрій тривожності і занепокоєння за майбутнє країни. Сильні мотиви любові до природи рідного краю, до Бога.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження щодо національної самосвідомості сучасної молоді у мовній картині світу, робимо висновок: мовне прочитання студентською молоддю картини світу є національно специфічним, характерним для сучасної епохи з її духовними, культурними й національними цінностями. Матеріальною формою відображення об'єктивного світу виступає мова, що виконує функцію об'єктивації індивідуальної свідомості.

Перспективним є подальший розгляд питання: як картина світу відбивається в змістовому аспекті різних етносів. Такий аналіз допоможе зрозуміти, чим відрізняються національні культури і як вони взаємодіють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1987. – 333 с.

2. Гвоздева А.А. Языковая картина мира: лингвокультурологические и гендерные особенности (на материале художественных произведений русскоязычных и англоязычных авторов) / А.А. Гвоздева // Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». – Тамбов, 2004. – 25 с.

3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.

4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз: монографія / І.Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 390 с.

5. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців / Л. Кулішенко. – Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/.../27-Kulishenco.pdf

6. Митяй З.О. Етнокультурные особенности языка в национальной картине мира / З.О. Митяй // Психология безопасности, психологическая безопасность личности: человек и общество (за ред.

Далгатова М.М., Гаджимурадовой З.М., Муталимовой А.М.) (Материалы Всероссийской научно-практической конференции). – 2011 г. – Махачкала. Дагестанский государственный педагогический университет: ИП Овчинников (АЛЕФ). – С. 74-77.

7. Надольний І.Ф. Національна самосвідомість як чинник розвитку духовності українського суспільства / І.Ф.Надольний // *Наук. вісн. Держ. акад. статистики, обліку та аудиту.* – 2003. – Вип. 1. – С. 80-87.

8. Ситник П.К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: монографія / П.К. Ситник, А.П. Дербак. – К. : НІСД, 2004. – 226 с.

Стовбур Л.М.

Запорізький національний університет

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ПОРІВНЯНЬ У РОМАНІ В. ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»

Метою пропонованої розвідки є аналіз порівняльних конструкцій, віднайдених у романі В. Лиса «Соло для Соломії», у семантико-стилістичному аспекті. Відповідно до поставленої мети, виділяємо такі **завдання**: охарактеризувати «порівняння» як структурну одиницю мови; якнайповніше зібрати, інвентаризувати порівняння, вжиті в аналізованому романі В. Лиса; класифікувати зібрані порівняння, розглянувши засади наявних класифікацій компаративних конструкцій; розкрити семантико-стилістичну роль порівнянь у художньому творі. **Актуальність** статті полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві побудовано типологію порівнянь роману В. Лиса «Соло для Соломії», яка відображає самотність ідіостилю письменника.

Порівняння – це структурна одиниця мови, яка є стилістичною фігурою і представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленнєву операцію поєднання обох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогії між ними.

Порівняння, як правило, складається з трьох елементів: об'єкт порівняння – ознака (основа) порівняння – суб'єкт порівняння. Кількість формальних складників порівняльної конструкції може варіюватись. Н.П. Шаповалова пропонує таке формулювання: «Мовне порівняння являє собою чотирикомпонентне утворення (містить суб'єкт, об'єкт, основу й показник порівняння)» [5, с. 14]. Однак Л.В. Прокопчук заявляє про «трипозиційну структуру порівняльної конструкції», висновуючи, що це – «необхідний мінімум утворення порівняння на основі асоціативних зв'язків і відношень між предметами і явищами об'єктивного світу» і що цей мінімум «відтворюється сукупністю трьох мовних компонентів: предмета, образу та основи порівняння» [3, с. 6]. Цієї ж думки дотримується С.М. Рошко: «Порівняльна конструкція складається з 3-ох компонентів: суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння і основа порівняння, які сукупно складають єдине структурно-семантичне ціле» [4, с. 17]. Багатоманітність семантичного значення компонентів порівняльних конструкцій робить їх зручною і тому найпоширенішою підставою класифікації порівнянь. Всі компоненти порівняльної конструкції взаємозв'язані семантично, стилістично та в комплексі створюють нову художню образність. Саме семантична характеристика та аналіз стилістичної функції порівняльних конструкцій у художніх текстах є актуальним питанням української лінгвістики.

Аналіз художнього тексту виявив, що класифікація за семантикою об'єктів порівняльних конструкцій є доволі різноманітною. Образи порівняння, що належать до різних лексико-семантичних груп, здатні яскраво охарактеризувати ідіостиль письменника.

«Об'єктами порівняння, – зауважує Т. Павлюк, – можуть бути одиничні речі та явища, їх сукупності, загальні поняття, а також один і той самий об'єкт у різних просторових положеннях і часових станах, тобто порівнянню можуть піддаватись найрізноманітніші за своєю природою об'єкти» [2, с. 147]. Таке розмаїття спостерігаємо і в романі В. Лиса, що надає мові твору особливого звучання. Серед порівнянь художнього твору виділяємо такі групи за опорними лексемами об'єктів.